

УДК 711.4

Сторожук С. С.

*Кандидат архітектури, доцент, в.о. зав. кафедри містобудування**Одеська державна академія будівництва та архітектури, Одеса*

mesvet@ukr.net

orcid.org/0000-0001-8390-7190

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ПОСЕЛЕНЬ НА ПРИМОРСЬКИХ ТЕРИТОРІЯХ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я УКРАЇНИ

©Сторожук С.С., 2025

<https://doi.org/10.32347/2519-8661.2025.33.260-278>

Анотація. У статті розглядаються історичні особливості формування та розвитку типів поселень на прибережних територіях Північного Причорномор'я України з кінця XVIII до початку XX століття. Метою роботи є виявлення типологічних ознак, функціональних моделей і просторової структури поселень, які виникали та розвивалися під впливом природних умов, соціально-економічної ситуації, аграрних і промислових реформ, а також урбаністичних ідеологій того часу. Представлена класифікація населених пунктів за функціональними ознаками: промислові, сільськогосподарські, курортно-дачні; проаналізована організація та швидкий розвиток міст-портів. В основі аналізу лежить порівняння процесів урбанізації в контексті індустріалізації, розвитку транспорту, агропромислового освоєння та становлення курортно-рекреаційної інфраструктури. У кожному з типів розглянуто історичні приклади, що дають змогу простежити особливості планування, функціонального зонування, морфологічного розвитку, інфраструктури та культурної специфіки. Особливу увагу приділено історії виникнення та розвитку таких поселень, як Кам'янське, Маріуполь, Василівка, Фрумушика-Нова, Трикрати, Козацьке, Курісове, а також курортних осередків Одеси, Куяльника, Ласпі тощо. У роботі показана трансформація населених пунктів з дрібних хуторів і слобод у великі міста, промислові центри або курортні зони, під впливом політичних, економічних і соціокультурних факторів. Особлива увага присвячена розвитку маєткового типу забудови, впливу урбаністичних теорій, таких як концепції «міст-садів» на українське містобудування XIX – початку XX століття та формуванню портових міст.

Ключові слова. Північне Причорномор'я, прибережні території, міста-порти.

Постановка проблеми. Північне Причорномор'я України – це історико-географічний регіон, який охоплює території на північ від Чорного моря; має багату історію, унікальні природні умови та важливе стратегічне значення. Північне Причорномор'я охоплює Одеську, Миколаївську, Херсонську, частково Запорізьку та Дніпропетровську (у приазовській частині) області. Хоча територія Північного Причорномор'я була заселена ще з давніх часів, починаючи від скіфських, грецьких, сарматських та інших культур, які існували тут упродовж тисячоліть, масова, цілеспрямована колонізація цього регіону розпочалася лише в другій половині XVIII століття, що супроводжувалося будівництвом нових міст (Херсон, Миколаїв, Одеса тощо), поселень та переселенням населення з інших регіонів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. За основу вивчення історії освоєння прибережних територій Північного Причорномор'я кінця XVIII початку XX століття було взято наукові дослідження В. Є. Ясієвича, викладені у його монографії «Україна на рубежі XIX – XX століть» [1]. Населені пункти вибирались, виходячи з географічного положення (прибережні території); історичної значущості (пам'ятки архітектури та історії); натурних досліджень автора; перспективи використання територій в

курортно-рекреаційних цілях. Для виявлення історичних особливостей заснування та розвитку поселень були вивчені наукові роботи та монографії: Г. Д. Дубеліра «Планування міст» (1910) [21]; Ебенізера Говарда «Місто майбутнього» (1911) [22]; «Містечко Курисово-Покровське (Балай тож). Статистичний опис поселення» (1883) [34]; Gelina Harlaftis, Victoria Konstantinova, Igor Lyman, Anna Sydorenko and Eka Tchkoidze «Between grain and oil from the Azov to the Caucasus: the port-cities of the eastern coast of the Black Sea, late 18th – early 20th century» (2020) [4]; наукові дослідження та статті: С. С. Сторожук, Т. Ф. Панченко, А. В. Пронченка, О. П. Овсянкіна, Сергія Котелка тощо; а також публіцистичні та наукові статті журналістів, туристів та археологів.

Мета статті. Метою даної роботи є вивчення історії освоєння та забудови міст і селищ Північного Причорномор'я наприкінці XVIII – початку XX століть.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Історичний розвиток розселення в Україні та її регіонах на прибережних територіях, у тому числі Причорноморському, на ранніх етапах визначив характерні типи населених пунктів різної спеціалізації.

Промислові поселення. Процес виникнення і забудови фабричних і шахтних селищ, наприклад, Донбасу, проходив стихійно, з появою нових підприємств, за винятком окремих випадків, коли здійснювалось проектування селищ одночасно з будівництвом нових заводів (Кам'янське, Маріуполь тощо).

У 1889 р. із Варшави було перенесено металургійний завод в с. Кам'янське (Дніпропетровська область), яке розташовано на берегах Кам'янського водосховища, у середній течії Дніпра, нижче греблі Середньодніпровської ГЕС. З часом селище перетворилось у великий виробничо-сельбищний комплекс та залізничний вузол, що поклав початок сучасному місту.

«Кам'янське» – селище, яке за планом мало три функціональні зони: промислову, громадську і житлову, а на генпланах заводу різних років (1896, 1906 рр.) було передбачено резервні території, розраховані на розширення заводу і селища. У громадській частині, в так званій Верхній колонії, розташовувалися правління заводу, кілька церков, лікарня на 75 місць, школа на 800 учнів, готель, народний дім з читальнею, яхт-клуб і зимовий клуб-театр. Тут же знаходилися 32 будинки квартирної типу для службовців. Верхня колонія мала водопровід, каналізацію, електроосвітлення. У Нижній колонії на лівому березі Дніпра було побудовано 129 будинків двоквартирного і казарменого типу. У Кам'янському у період 1917 р. проживало 63 тис. мешканців. [1, 2, 3]

Маріуполь з маленького приморського повітового міста швидко перетворюється в індустріальний центр: у 1892 р. в місті проживало лише 17 тис. жителів, а вже у 1918 р. – 110 тис., зокрема 57 тис. робітників. Після будівництва у 1897 р. величезного металургійного заводу «Нікополь» (згодом «Азовсталь») за кілька кілометрів від старого міста з'явилося селище на 10 тис. люд. На вимогу робітників та інженерно-технічної інтелігенції у місті споруджують театр (1887), цирк (1899), водопровід (1910), робляться спроби благоустрою центру міста. Але розміщення заводу поруч із містом та морем створило несприятливі гігієнічні умови для мешканців. [1, 2, 4]

На початку XX століття виникла тенденція об'єднання близько розташованих промислових селищ у більш великі містобудівні утворення, зокрема, у міста, що стало новим урбаністичним явищем для Донбасу. Наприклад, селище Єнакієве виникло в 1898 році в результаті злиття невеликих селищ заводу і шахт. В кінці XIX століття промислові селища виникають на околицях великих міст у зв'язку із будівництвом великих заводів, залізничних депо і станцій (Київ, Одеса, Харків тощо), а також при вузлових станціях залізниць (Жмеринка, Козятин, Люботин, Конотоп, Ковель тощо); з виникненням залізничних вузлів розвивається промисловість і збільшується населення. [1, 2] (рис. 1)

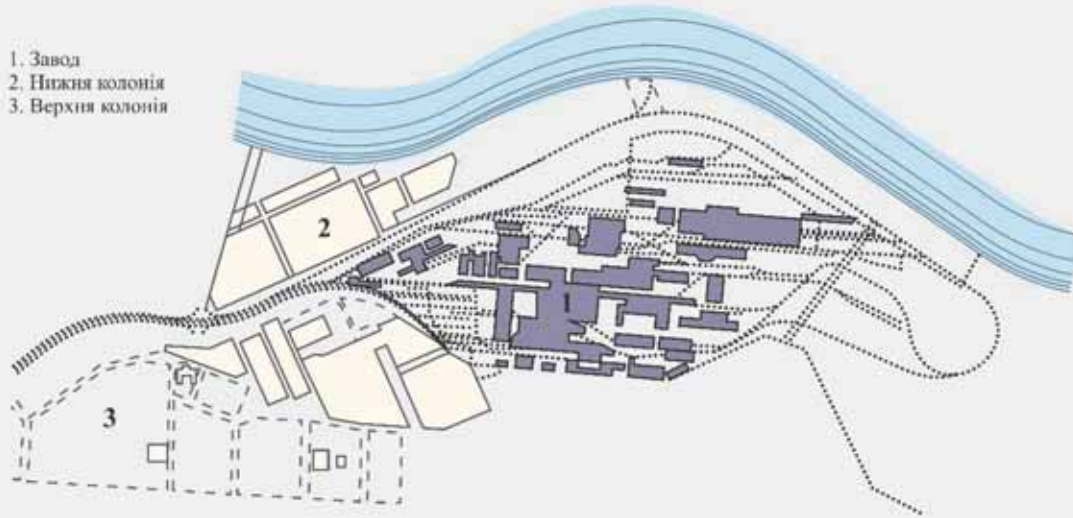

ПРОМИСЛОВІ ПОСЕЛЕННЯ

1

ДНІПРОВСЬКИЙ МЕТАЛУРГІЙНИЙ ЗАВОД В КАМ'ЯНСЬКОМУ

1. Завод
2. Нижня колонія
3. Верхня колонія

Генплан Дніпровського металургійного заводу і селища в с. Кам'янському (1906 р.)

Фото Н. А. Іванов

Рис. 1. Типологія поселень, сформованих на прибережних територіях. Промислові поселення

Сільськогосподарські поселення. У сільській місцевості України в кінці XIX ст. створюються великі фабрично-сільськогосподарські мастки, які з'явилися у результаті активного інвестування капітальних вкладень у сільське господарство. Це були комплекси цукрових заводів, парових млинів, спиртових, винокурних й інших заводів з невеликими селищами для робітників, майстрів і адміністрації. [1, 2]

Наприкінці XVIII століття на березі річки Барабой (Біляївський район, Одеська область) з'являються поселення, жителі яких займалися сільським господарством і рибальством: з 1793 року ці землі належали інженер-майору фон дер Плаату; потім відійшли до артилерії-поручику Григорію Іллічу Шостаку, який і розпочав будівництво села з панським будинком (дачею) та іншими службовими та господарськими будовами, називаючи ці землі «Діамант у шкаралупі». На території було кілька озер, навколо яких планувалося розбити сади, побудувати млини і відкрити рибну промисловість; село отримало назву «Шостакове». У 1844 році землі викупує відставний генерал Василь Петрович Дубецький і насамперед побудував Петропавлівську церкву, яка, на думку єпископа Херсонського та Одеського, стала «першим храмом Херсонської єпархії», і перейменував село на «Василівку». У 1854-х роках було завершено будівництво садибного палацу, а у 1859 році Василівка була центром станового пристава, як власне містечко, де знаходилася церква, гураляня і базар, а в 33 дворах проживали 348 осіб.

Будівля розташованого там палацу являла собою три двоповерхові секції, з'єднані одноповерховими переходами; де було близько 40 кімнат; до цієї будівлі примикали господарські споруди, великий фруктовий сад, ліс площею 44 десятини, озеро (ставок) і фонтан.

У 1860-х роках маєток прославився виноградниками – на виставці бессарабських і херсонських вин (1864) В. П. Дубецький отримав кубок і срібну медаль «за червоне вино № 6 з власних виноградників». Маєток було продано (1886), а доля його останнього власника С. К. Панкеева, відомого як «людина-вовк» (який проходив лікування у Зигмунда Фрейда) стала основою оригінальної назви маєтку – «Вовче лігво» [2, 5, 6, 7, 8, 9].

На березі річки Фрумушика (ліва притока річки Чага) у Тарутинському районі Одеської області знаходиться село Фрумушика-Нова (Фрумушика в перекладі з молдавської означає «Гарненька»). Перша згадка про село, знайдена в архіві, відноситься до 1813 року. У XIX столітті одними найбагатшими і найвідомішими мешканцями села була молдавська родина Миколи Паларієва, який скупив ці землі на гроші, отримані внаслідок участі у Кримській війні. До 1940-х років у селі налічувалося 540 будинків, 5 млинів, дві школи, училище і церква, а після закінчення 2 Світової війни, навесні 1946 року село Фрумушика-Нова разом із чотирма молдавськими селами (Гофнунгсталь, Кантемір, Зурум, Рошія) та селищем німецьких колоністів було виселено у зв'язку зі створенням військового полігону.

У 2006 році нащадок Миколи Паларієва Олександр відродив село на місці молдавських сіл Фрумушика-Нова та Рошія та збудував там найбільшу в Європі овечу ферму. У 2008 році було створено Етнографічний музей під відкритим небом «Бессарабське село Фрумушика-Нова», яке включає Національні подвір'я XIX – XX століття Бессарабії (молдавське, українське, російське, болгарське, німецьке, гагаузьке, єврейське) і займає 15 га (1 вулиця), село відбудовували згідно з картографічними записами, знайденими в архівах. [10, 11, 12, 13]

Одним із напрямків розвитку сільського господарства було використання поміщицьких маєтків. Так, В. П. Скаржинський – поміщик і лісівник, у 1818 році в своєму маєтку в селі Трикрати (Миколаївська область) займався селекцією тварин та рослин.

Село Трикрати було засноване у 1800 році графом Віктором Петровичем Скаржинським на перетині трьох річок: Мертвовод, Арбузинка та Малий Корабельний, спочатку село так і називалось «Скаржинське». Ці річки утворюють мальовничі ландшафти, зокрема Трикратський ліс і Актівський каньйон, які є унікальними природними пам'ятками Миколаївської області.

Найзначніший внесок Скаржинського-вченого – це розробка основ степового полезахисного лісорозведення; він став одним із зачинателів агролісомеліорації. Основним в землеробстві краю В. П. Скаржинський вважав накопичення вологи; він впровадив глибоку оранку, більш потужні плуги, завів крупнорослу, витривалу худобу; у рільництві ввів нові культури, багатопільні сівозміни з травосіянням.

У своєму маєтку, старовинному двоповерховому будинку з родовим гербом знатного козацького сімейства і пейзажним парком, В. П. Скаржинський спорудив понад сорок ставків для підтримання вологого режиму луків та садів. «Трикратський сад» нараховував колекцію з понад двісті сортів плодових дерев, дендрологічний сад – з близько трьохсот видів дерев (дуб, береза, сосна, кедр, явір, тополя, клен тощо), у тому числі рідкісних рослин (тюльпанове дерево, мімоза та інші); були у цьому маєтку також плантації винограду (сто гектарів) і шовковиці (сто п'ятдесят гектарів). Саджанці багатьох дерев було використано для Одеського ботанічного саду. Знаменита акацієва алея в П'ятигорську, соснові, ялинові, модринові алеї парків Місхора і Алупки отримали початок від саджанців з Трикратах. [2, 6, 7, 14]

У 1775 році село Мигія, розташоване на Південному Бугу (Миколаївська область), з прилеглими землями викупив підполковник П. М. Скаржинський у генерал-аншефа П. А. Текелія та до 1827 року збудував нову кам'яну церкву в візантійському стилі. На 1886 рік у селі мешкало 900 осіб, налічувалось 177 дворів, існували православна церква, школа, 2 лавки, трактир.

Нащадок Скаржинського, його син Йосип Скаржинський заснував у с. Мигіє «Ольгінську-Скаржинську» сільськогосподарську школу (1890), яка в 1913 році була реорганізована в училище. У 1888 році побудував великий водяний млин – це п'ятиповерхова будівля, яка зведена серед велетенських брил із каменю та цегли, нагадувала палац-замок (інж. В. Яскульський). Свого часу це було досить потужне промислове підприємство, яке виробляло до 3 тисяч пудів борошна на день, забезпечуючи борошном навколишні поселення. У радянські часи млин модернізували, а пізніше переобладнали в невелику гідроелектростанцію, яка працює і нині (Мигійська ГЕС). [2, 15, 16]

Прикладом зразкового виноробного господарства став маєток «Козацьке» П. М. Трубецького, розташований недалеко від м. Херсон.

Збудований у «Козацькому» палац з парадним фасадом дворянського маєтку і центральними воротами були звернені до річки Дніпро. Палац був створений в стилі французького ренесансу з елементами готики і нагадував унікальний казковий замок, оточений флігелями, ставками, ландшафтним парком. Продукція виноробного господарства «Козацьке» мала світовий попит, була удостоєна «Гран-прі» на Всесвітній виставці у Парижі (1900), вітчизняної премії за краще виноградне вино (1902), золотої медалі на Одеській фабрично-заводській, художньо-промисловій та сільськогосподарській виставці (1910).

У даний час зруйнований палац знаходиться у приватній власності ВАТ «Князя Трубецького»; нові власники для відродження колишньої слави благородних вин Козацького мають намір відновити садибу і виноробство. [2, 6, 7, 17, 18, 19, 20] (рис. 2)

Дачні та курортні поселення. В Україні в кінці XIX століття поблизу великих міст та лікувальних місцевостей (джерел мінеральних вод, лікувальних грязей) виникли дачні та курортні селища. Саме в них найповніше втілюється ідея міст-садів, популярних на той час у Західній Європі, які вплинули на проектування селищ залізничників, фабрично-сільськогосподарських маєтків і, переважно, на дачні селища. Містобудівники сприймали ідеї міст-садів реалістичними, а жителі таких поселень на кооперативних засадах володіли громадськими коштами, брали участь в управлінні та благоустрою селищ. Причиною всьому ставали незадовільні гігієнічні умови життя в містах, зростання захворюваності (особливо на туберкульоз легень), що сприяло збільшенню тяги городян до природи.

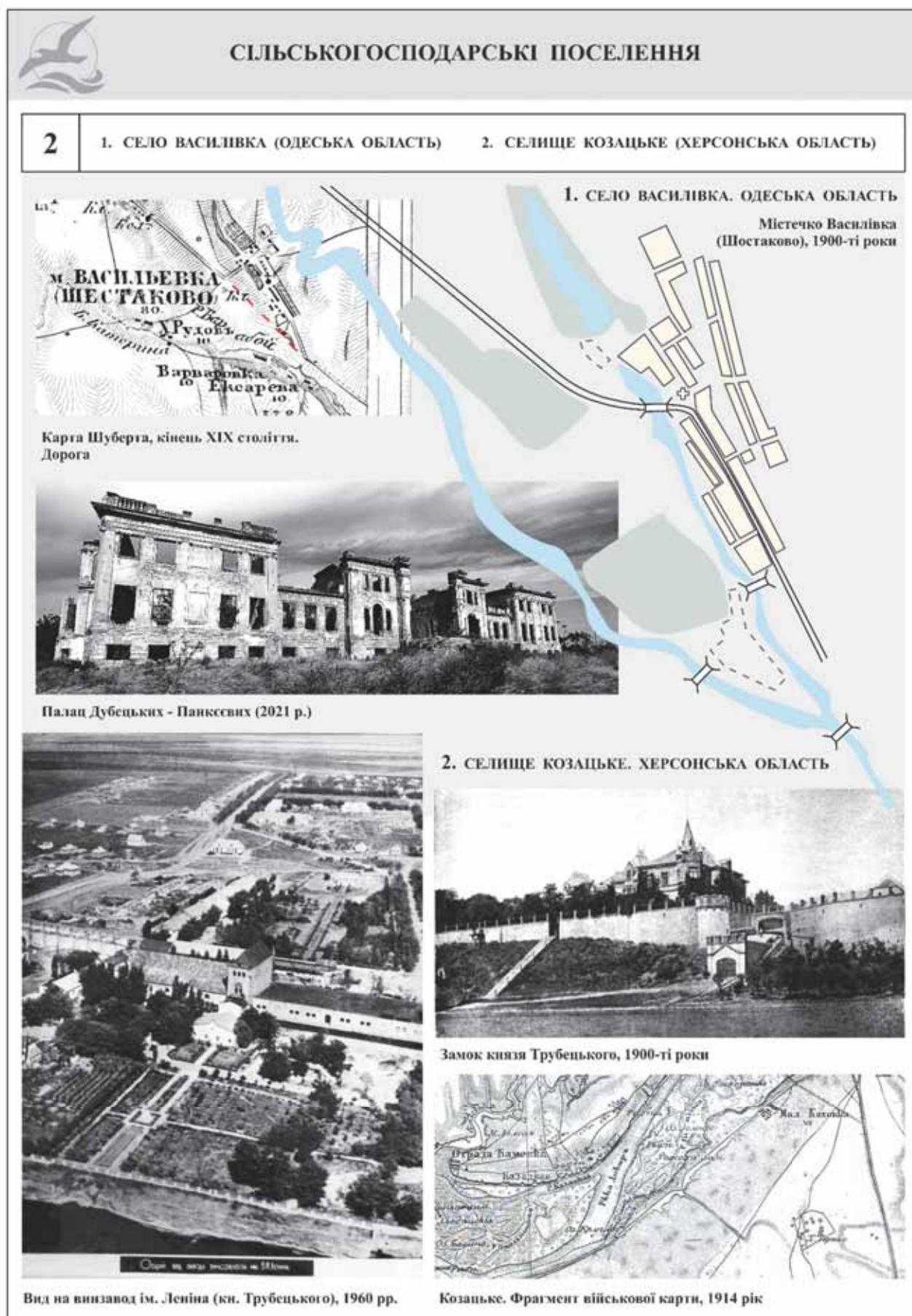

Рис. 2. Типологія поселень, сформованих на прибережних територіях. Сільськогосподарські поселення

Водночас, деякі містобудівники, такі як професор Київського політехнічного інституту Г. Д. Дубелір вважали, що «насаджувати міста-сади у тому вигляді в якому вони виникли за кордоном, це якщо не утопія, то принаймні завдання, яке має обмежений інтерес. Інша справа прищепити до існуючих міст ті деталі благоустрою, які можуть сьогодні знайти застосування». [2, 21, 22, 23]

Саме таким чином проектувалися деякі міста та селища XIX століття – з елементами концепції «місто-сад»: зелені зони, вентиляваність, вільне планування, поєднання житла та природних ландшафтів. Більшість таких міст і поселень було запроєктовано в Криму для розвитку вітчизняних курортів, це рішення було прийнято в січні 1915 року на всеросійському «З'їзді щодо покращення російських лікувальних місцевостей та установ» для повоєнних реабілітаційних цілей. Планування міст Євпаторії та Керчі будувалися з обов'язковим включенням зелених зон, скверів, озелененням вулиць та прибудинкових ділянок, що відповідало принципам міста-саду. Одними з таких проєктів (нереалізованих) були місто-сад Ласпі на заході Південного берега, запроєктований академіком архітектури І. А. Фоміним (1915) і курорт-сад Копмерія-Сарич поблизу Ласпі, розроблені архітекторами П. Ф. Альошиним і Г. Д. Дубеліром (1917).

Територія міста-саду Ласпі за генеральним планом складала 750 га на 4,5 тис. людей та складалася з одноповерхової садибної забудови з великими ділянками. Місто включало чотири райони, в яких були запроєктовані готелі, лавки, кав'ярні, стадіон, площі (адміністративна, торгова, площа гімназії), а також театр та церква. Усі райони зв'язувалися лінією залізниці та трьома радіусами фунікулерів. На північному сході були розташовані господарські об'єкти: хлібопекарня, цегельня, житлові будинки для робітників-будівельників, рибний завод, готель, розплідник та школа садівництва. Система планування Ласпі була вільною, вписаною в ландшафт і рельєф амфітеатру затоки Ласпі, який спадає до моря: звідси дугоподібна система вуличної мережі та радіусів озелених проспектів, і дуга лінії залізниці, що перетинається радіусами фунікулерів. [21, 22, 23, 24]

З елементами садового будівництва, особливо у робітничих та чиновницьких слобідках забудовувалися нові райони Херсона та Миколаєва; у 1894 році засновано портове та курортне місто Скадовськ; на просторі, озеленене та санітарно-сприятливе середовище були орієнтовані приміські дачні та курортні селища Одеси: Великий та Малий Фонтани, німецька колонія Люстдорф, східний Пересип, Лузанівка.

У 1833 р. на півночі міста Одеси за ініціативою графа М. С. Воронцова частина земель у Куяльницького (Андріївського) лиману була викуплена для будівництва першої лікарні для прийому грязьових, лиманних та піщаних ванн. Таким чином, прибережна частина Хаджибейського та Куяльницького лиманів отримала функцію курортної зони Одеси.

Про лікувальні властивості одеських лиманів було відомо ще до заснування Одеси; на цілющі грязі звернув увагу дивізійний лікар Е. С. Андрієвський, а архітектор А. К. Кошелев (1833) здійснив будівництво дерев'яних споруд «Лікарні з «парником»» – для прийому грязьових процедур і «холодною купальнею». Перші будівлі були дерев'яними. З часом Куяльницький лиман перетворюється в солепромислове виробництво, будується нова лікарня (1873), яка з'єднується із залізницею, вокзалом та морським портом; за проєктом архітектора М. К. Толвінського будується водогрязелікарня (1890 – 1892) – одна з найкрасивіших лікарень Північного Причорномор'я.

Це один із прикладів формування повноцінної курортної зони, на територіях якої крім водогрязелікарні функціонували ресторан, училище, церква, і була сформована площа для музичних концертів. У цій же зоні знаходилися численні дачі з широким бульваром для прогулянок, та з транспортними засобами двох типів: «лінійки» – для незаможної частини населення і «поїзди» – для платоспроможної частини населення, які курсували від станції «Одеса – Порт». [2, 10]

Прибережна частина Хаджибейського та Куяльницького лиманів була не єдиним місцем розташування літніх дач і резиденцій, які в ті часи називалися «хуторами». Одним з найпопулярніших

місць була прибережна частина Одеської затоки від Санжейки до Білгород-Дністровського, де було розташовано безліч дач і хуторів, таких, зокрема, як садиба «Павла Марині».

Садиба П. Марині була побудована у 1820 році на межі з містом Аккерман (нині Білгород-Дністровський). Разом з садибою П. Марині заснував хутір Мологу (нині село Молога); біля садиби було створено парк в англійському стилі. Проект садиби було розроблено відомим одеським архітектором Францем Фраполлі, його дочка Вікторія була дружиною Павла Марині, тому для будівництва двоповерхового будинку над лиманом були задіяні найкращі архітектори та майстри Одеси. До садиби було викладено міцну бруківку, з її боків висаджено тінисті акації та липи. Біля будинку Марині було споруджено романтичну пристань, збудовано допоміжні служби, людські, стайні, висаджено фруктовий сад, розбито невеликий парк в англійському стилі, містився город.

Сьогодні садиба знаходиться у зруйнованому стані; за радянських часів особняк над лиманом належав винзаводу, в ньому розміщувався клуб, в руїнах якого залишилися фрески на стінах центрального залу та залишки фонтану; у господарських спорудах досі живуть люди. [2, 5, 6, 7, 25]

Ще один приклад літньої резиденції – садиба Тропіних в с. Щасливе (Миколаївська область) – один з найстаріших будинків Новобузья. Це колишній маєток А. Тропіна, побудований на березі річки Інгул (1912), представника роду купців і меценатів з Херсона, де вони побудували церкву та лікарню. На території садиби знаходилися особняк (покритий італійською черепицею початку XX століття); приміщення для солінь; унікальний сад (укладеними мармуром та обсадженими кущами троянд доріжками) з купальнею; старовинний льох; через річку Інгул був побудований підвісний міст. У 1920 році на базі садиби створили радгосп, і до 70-х років маєток знаходився в хорошому стані (у будівлі садиби знаходився дитячий садок); після перенесення радгоспу маєток було розграбовано. У 2008 році садиба Тропіних стала власністю регіонального ландшафтного парку «Приінгульський»; вона відновлюється для створення візит-центру, музею природи і краєзнавчого музею. [2, 6, 7, 26, 27, 28]

На півночі Херсонської області, на березі річки Дніпро у 1780 році було засноване село, як маєток поета Гаврили Державіна, та назване на його честь «Гаврилівка» (сьогодні Новоолександрівка). У 1861 році Державін продає землі поміщику Фрідріху Фальц-Фейну; а у 1864 році, після скасування кріпосного права (1861), селяни переселяються на південь, де тепер і розміщене село Гаврилівка. На початку XX століття Фальц-Фейни були найбагатшими поміщиками півдня України: вони мали двадцять гарних маєтків та порт Хорли, який ніколи не замерзав. Найбільшим та найвідомішим їхнім маєтком була Асканія-Нова, де Фрідріх Фальц-Фейн заснував заповідник, нині це – Біосферний заповідник «Асканія-Нова» імені Ф. Е. Фальц-Фейна. Його брат, Олександр, у селі Гаврилівка побудував палац в неоренесансному стилі (1896), який був оточений дендропарком з системою каналів, озер і дамб, там знаходилися різні екзотичні тварини – лами, павичі тощо; територія маєтку була дуже великою та разом з дендропарком займала близько 300 га. Станом на 1916 рік в маєтку Фальц-Фейна проживало понад 1500 жителів: Олександр Фальц-Фейн збудував у Гаврилівці телеграф, школу, пристань та лікарню. У 1919 – 1920 рр. палац і дендропарк було частково знищено, а пізніше частина дендропарку була затоплена водами Каховського водосховища. [29, 30, 31, 32, 33]

За Яським мирним договором, після закінчення російсько-турецької війни (1787 – 1791), до складу Російської імперії увійшла територія між Південним Бугом та Дністром, внаслідок чого почалося заселення та господарське освоєння цієї землі. У 1793 році землі в гирлі річки Балай поблизу Тилігульського лиману були віддані підполковнику і кавалеру Івану Онофріовичу Курісу для будівництва водяного млина на річці Тілігул, саме цю дату прийнято вважати заснуванням поселення, хоча існують дані про його заснування в 1788 році. Будівель на території не було, тому заселення відбувалося завдяки переселенню сюди кріпаків із с. Луциківка Лебединського повіту Харківської губернії і отримала назву Балай. До 1850-х років для розвитку сільського господарства, промисловості та торгівлі на ці землі стали запрошувати народ для поселення. З будівництвом Покровської церкви 1 жовтня 1824 року поселення стало називатися «Покровським», з 1851 року – Курисово-Покровське,

перетворене на містечко; з 1921 року перейменовано на Петрівське, з 1937 – Петрівка, а з 2016 року – Курісове. До 1880-их років поселення складалося на півночі від річки і на заході від балки з «Слободи», заселеної селянами – власниками; на сході від балки та річки розташоване «Містечко» та поміщицька садиба з лісовими насадженнями. У Слободі розташовані Покровська церква, площа, будівлі правління, сільське училище, школи, дитячі ясла, магазини, базари та 4 вітряки, садибні ділянки та сади. У Містечку розташовані станові квартири, синагога, поштові станції, земська лікарня, різні двори, селянські хати та сади. Школа, збудована за проектом архітектора Н. К. Толвінського, була першим в імперії сільським навчальним закладом такого рівня (складалася з 4-х класних кімнат, розрахованих на 200 учнів, рекреаційного залу, бібліотеки-читальні тощо). Крім Покровського Іван Куріс заснував ще два сусідні села – Каїри та Олександрівку (Нетребовку). [2, 34, 35, 36]

У 1810 році розпочалося будівництво палацу сім'ї Курісових, яке проходило в два етапи: східна з 1810 по 1820 рр. (архітектор невідомий), а західна з 1891 по 1892 одеським архітектором Н. К. Толвінським. Палац зведений з «полірованого» каменю-черепашника в дусі готичного романтизму – це один із перших представників такого стилю на території України, який у 1892 році був реконструйований сином Івана Куріса Іраклієм та набув східних рис – на кшталт мавританської архітектури. Головними пам'ятками даного палацу були англійський сад, оранжерея з тропічними рослинами (понад 2000 найменувань), яка надалі була подарована Ботанічному саду та штучний ставок. Крім саду, Іраклій Іванович висадив у Курісово цілий ліс – до 1887 років він досягав вже 85 десятин. Загалом зелені насадження в Курісово-Покровському займають площу 115 десятин: парк – 30 десятин, лісові посадки – 70 десятин, плодові насадження (яблука, груші, сливи, вишні, черешні, персики, виноград) – близько 15 десятин. Пізніше ліс, який розрісся до 340 гектарів, у XX столітті був оголошений Тілігульським регіональним ландшафтним парком.

Після Жовтневої революції маєток було розграбовано; за радянських часів, садибу займали сільськогосподарська школа (1921) та інтернат (1923). У роки Великої Вітчизняної війни було вирубано англійський парк, а сам маєток було знищено пожежею 1990 року. У 2014 році палац був викуплений і зараз він відновлюється, його перетворять на музей родини Курісів. [2, 5, 6, 7, 34, 35, 36, 37, 38, 39]

У 1905 році в селищі Ісаєве, на березі річки Тілігул був побудований новий палац Курісів у стилі провінційного романтизму. З 1924 року у будівлі функціонують різні навчальні заклади, а у 1991 році палац Куріса зарахований до пам'яток архітектури. [2, 5, 6, 7, 40, 41] (рис. 3)

Міста-порти. В результаті вивчення історії освоєння та забудови міст і селищ Північного Причорномор'я наприкінці XVII на початку XIX століть можна зробити висновок, що в містобудуванні відбувалися докорінні зміни. Розвиток міст та селищ залежало насамперед від індустріалізації та торгово-ринкових відносин. У доіндустріальному суспільстві, орієнтованому переважно на сільське господарство, портова діяльність розвивалася у тих прибережних громадах, які займалися рибальством, морської торгівлею, військовими діями на морі (водний транспорт є одним із давніх видів транспортних перевезень). Для багатьох з цих співтовариств морські перевезення та портові послуги були не лише важливим джерелом засобів для існування та формою зайнятості, а й важливим ресурсом розвитку. Їхній зв'язок з морем зумовлював розвиток суднобудування, рибальства, військово-морського флоту, торгівлі. (рис. 4)

При цьому розвиток міст та селищ на прибережних територіях не відбувався величезними темпами. Наслідком індустріалізації став масштабний просторовий перерозподіл промислових підприємств та збільшення щільності населення у містах та міській забудови. Можливість щодо дешевого переміщення сировини водним шляхом на значні відстані призвела до залучення промислових підприємств до портових міст, що стимулювало їх зростання.

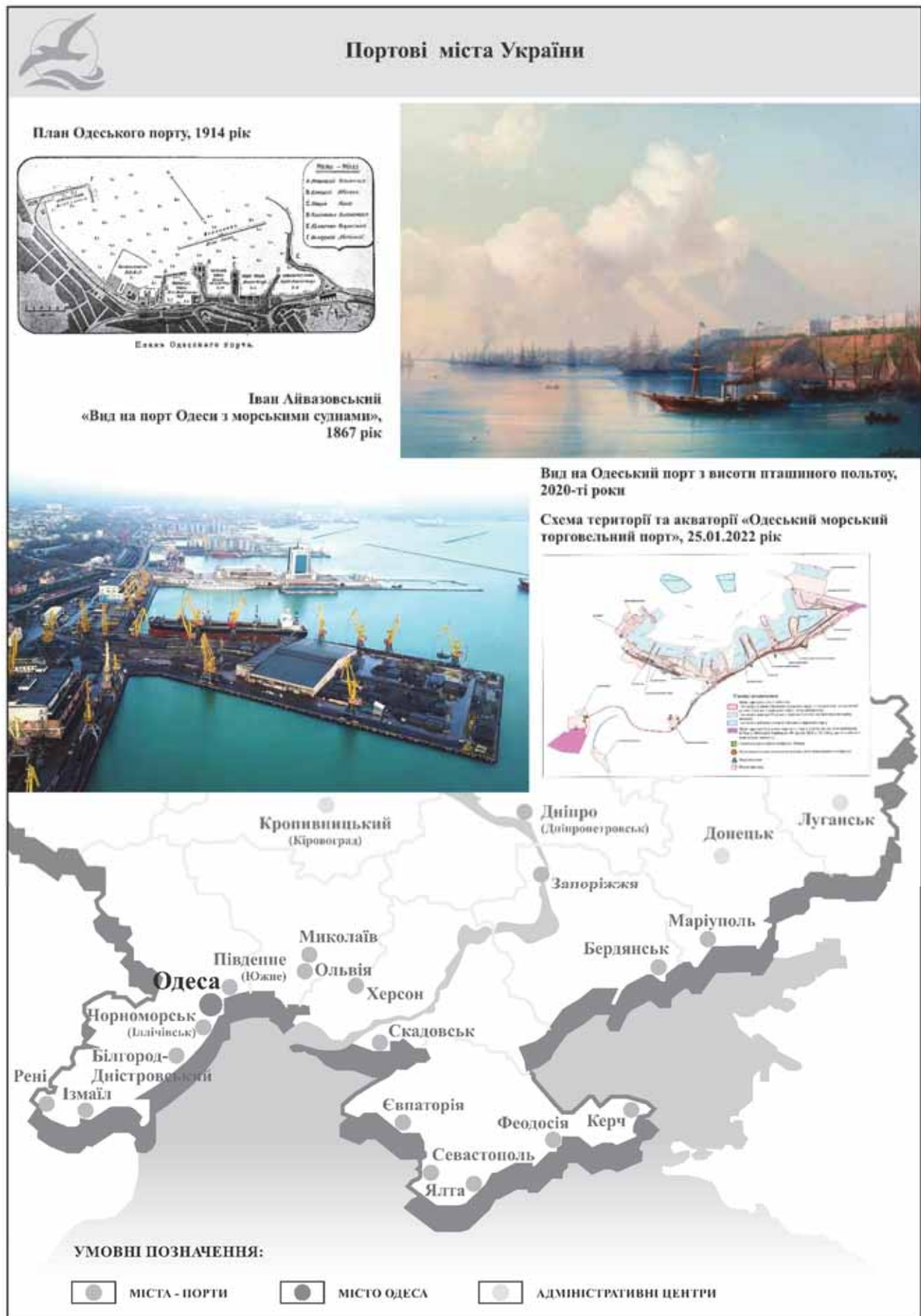

Рис. 4. Розташування портових міст України

Міста ставали економічними центрами, формуючи на своїй території великі центри виробництва та споживання, а також вузли комерційних та транспортних мереж. Так промислові агломерації стали основою портової системи. Міста продовжили розширювати свої кордони вглиб країни, тоді як порт розвивав прибережну смугу.

Поряд з існуючими містами стали створюватися нові міста-порти та індустріальні поселення, які розвивалися набагато швидше та активніше порівняно з існуючими містами чи стародавніми поселеннями. Ще одним ключовим моментом стало будівництво залізничних доріг та використання залізничного транспорту з господарською метою (перевезення зерна, промислових виробів тощо). На перетину торгових шляхів стали створюватися великі залізничні транспортні вузли з окремими поселеннями, які з'єднували промислові та сільськогосподарські міста з портовими територіями. [1, 4, 42]

До XVII століття територія Східної Європи, у тому числі й Північного Причорномор'я, була основним регіоном виробництва зерна. У другій половині XIX століття, коли міста-порти втратили значення військових фортець, набули нового функціонального призначення – транспортних вузлів, промислових, торгових, фінансових та навчально-культурних центрів. Це зумовило швидке зростання населення, наприклад у 1814 році населення Одеси було 25 тис. люд., а вже 1897 року – 403,8 тис. люд. На початку XX століття східне узбережжя Чорного моря стало одним із основних регіонів виробництва нафти у світі. Формування транспортних систем призвело до того, що порти Чорного моря стали воротами для зерна та нафти. Це було неймовірне досягнення поєднання річкових, сухопутних та морських портових транспортних систем, які обслуговували великі та малонаселені внутрішні райони, які пов'язували їх із світовими ринками. Таким чином, основою та розвитком більшості прибережних міст, а саме міст-портів Північного Причорномор'я, таких як Одеса, Миколаїв, Херсон були торгово-ринкові відносини та розвиток військово-морського флоту. [1, 4]

У таблиці 1 наведено основні характеристики міст-портів Північного Причорномор'я, а саме їхнє територіальне розміщення, рік заснування, початкова функція та сучасне призначення. [43, 44, 45, 46, 47, 48]

Таблиця 1.

№	Місто-порт	Територіальне розташування	Первісне призначення	Сучасне Призначення
1	Одеса: «Одеський морський торговельний порт»	північно-західне узбережжя Чорного моря	1793 р.: торговельний порт, військово-морська база; пасажирський порт	торговельний порт; пасажирський порт
2	Чорноморськ (Іллічівськ): МТП «Чорноморськ»	берег Сухого лиману на південному заході від Одеси	1956 р.: торговельний порт	торговельний порт
3	Білгород-Дністровський: Білгород-Дністровський МТП	західний берег Дністровського лиману	VI століття до н. е. (Тира): торговельний порт	торговельний порт
4	Вілкове: Усть-Дунайський МТП	південна частина Жебріянської бухти Чорного моря	1970-ті рр.: перевалка вантажів	перевалка вантажів
5	Ізмаїл: ІЗМ МТП	акваторія Кілійського гирла ріки Дунай	1813 р.: торговельний порт	торговельний порт
6	Рені: Ренійський МТП	лівий берег річки Дунай	1816 р.: торговельний порт	торговельний порт

7	Південне (Южне): Морський порт «Південний»	акваторія Малого Аджалицького лиману, Чорне море	1973 р.: промисловий порт	промисловий порт
8	Миколаїв: Миколаївський МТП	1789 р.: лівий берег Інгулу; 1821 р.: лівий берег річки Південний Буг	1789 р.: верф для Чорноморського флоту; 1862 р.: торговельний порт	торговельний порт
9	Миколаїв: Спеціалізований МТП Ольвія	лівий берег Бузького лиману	1965 р.: порт-пункт Миколаївського МТП; 1993 р. (Ольвія): торговельний порт	торговельний порт
10	Херсон: Херсонський МТП	правий берег Дніпра, в 15 км від його гирла	1778 р.: військово- морська база Чорноморського флоту; торговельний порт	торговельний порт
11	Скадовськ: Скадовський МТП	північний берег Джарилгацької затоки Чорного моря	1894 р.: морська пристань для відправлення пшениці, вовни та каракулі	торговельний порт
12	Євпаторія: Євпаторійський МТП	захід Кримського півострова, узбережжя Чорного моря	XIX ст.: найбільший порт Чорного моря; 1828 р.: пасажирський порт; торговельний порт	перевалка вантажів
13	Севастополь: Севастопольський МТП	південний захід Кримського півострова, узбережжя Чорного моря	1784 р.: торговельний порт; військово-морська база; пасажирський порт	торговельний порт; військово- морська база; пасажирський порт
14	Ялта: Ялтинський МТП	Південний берег Криму Ялтинської затоки Чорного моря	1833 р.: пасажирський порт; торговельний порт	пасажирський порт; торговельний порт
15	Феодосія: Феодосійський МТП	західна частина затоки Феодосії Чорного моря	1891 р.: перевалка вантажів	перевалка вантажів
16	Керч: Керченський МТП	берег Керченської бухти Керченської протоки Азовського моря	1822 р.: торговельний порт	торговельний порт; перевалка вантажів
17	Бердянськ: Бердянський МТП	східний берег Бердянської затоки та західного берега Білосарайської затоки Азовського моря	1824 р.: пристань; 1835 р.: торговельний порт	торговельний порт

18	Маріуполь: Маріупольський МТП	північне узбережжя Азовського моря	1889 р.: торговельний порт	торговельний порт
19	Запоріжжя: Запорізький річковий порт	310 км від гирла річки Дніпро	1934 р.: перевалка вантажів	перевалка вантажів
20	Нікополь: Нікопольський річковий порт	берег Каховського водосховища	XIX ст.: Пристань Нікополь; 1956 р.: перевалка вантажів	перевалка вантажів
21	Дніпро (Дніпропетровськ, Катеринослав): Дніпровський річковий порт	393 км від гирла річки Дніпро	1797 р. (Пристань Новоросійськ): обслуговування пасажирів; перевалка вантажів	перевалка вантажів

Висновок. У результаті проведеного дослідження встановлено, що типологія поселень приморських територій України сформувалася під впливом комплексного поєднання природно-географічних умов, соціально-економічних потреб, аграрних реформ, військових подій та урбаністичних підходів свого часу. Від козацьких хуторів і поміщицьких маєтків до індустріальних міст, портових агломерацій та курортів. Дані форми поселень розвивалися відповідно до потреб епохи, трансформуючи функціональний та просторовий уклад приморських регіонів. Промислові селища (Кам'янське, Маріуполь, Єнакієве) стали символами індустріалізації та трудової міграції. Сільськогосподарські поселення, засновані поміщиками, не лише розвивали агросектор, але й стали осередками наукових експериментів і ландшафтно-архітектури. Маєтки Скаржинських, Курісів, Трубецьких стали осередками культурного і технологічного прогресу. Курортні й дачні поселення, натхненні ідеями «міст-садів», демонструють пошук гігієнічних, естетичних і рекреаційних форм життя на тлі загострення екологічних і соціальних проблем урбанізованого середовища. Водночас міста-порти, як Одеса, Миколаїв, Херсон, стали ключовими елементами інфраструктурного розвитку та інтеграції в глобальну економіку завдяки унікальному сполученню морських, річкових та залізничних шляхів. Таким чином, типологічна структура приморських поселень Північного Причорномор'я України відображає багаторівневу динаміку історичного процесу, адаптацію до різноманітних проблем і значний культурно-рекреаційний потенціал. Вивчення цієї спадщини має важливе значення для подальшого сталого розвитку регіону, збереження ідентичності, а також формування збалансованої стратегії територіального планування з урахуванням історичного ландшафту.

Список джерел

1. Ясевич В. Е. Архитектура Украины на рубеже XIX – XX веков. К.: Будивельник, 1988. 184 с.
2. Панченко Т. Ф., Сторожук С. С. Одеса: містобудівні особливості розвитку приморського міста: [монографія]. ОДАБА. Одеса, 2022. 196 с.
3. Слоневский Александр. Дворянское гнездо Каменское. Gorod.dp.ua. История города. URL: https://gorod.dp.ua/history/article_ru.php?article=1437 (дата звернення 01.03.2025).
4. Gelina Harlaftis, Victoria Konstantinova, Igor Lyman, Anna Sydorenko and Eka Tchoidze. Between grain and oil from the Azov to the Caucasus: the port-cities of the eastern coast of the Black Sea, late 18th – early 20th century. Black Sea History Working Papers, vol. 3. Rethymnon, Crete 2020. 534 p.
5. Сторожук С. С., Пронченко А. В. Изучение культурного наследия Одесской области. Дворцы и усадьбы. Архітектурний вісник КНУБА: наук.-вироб. збірник. Київ, 2019. Вип.20. С. 235–245.
6. Сторожук С. С. Изучение культурных и природных достопримечательностей Северо-Западного Причерноморья Украины. Містобудування та територіальне планування: наук.-техн. збірник. Київ КНУБА, 2019. Вип.71. С. 334–349.

7. Storozhuk S., Pronchenko A. The study of the old estates of the Northwestern Black Sea region of Ukraine in the aspect of increasing the recreational and tourist potential. Silesian University of Technology. Journal: Architecture, Civil Engineering, Environment. VOLUME 14, ISSUE 3 (September 2021). No 3/2021. P 39–51 (ISSN: 1899-0142, doi:10.21307/ACEE-2021-021. Web of Science, Index Copernicus, Google Scholar). URL: <https://sciendo.com/article/10.21307/acee-2021-021>
8. Котелко Сергей. Васильевка. Путешествия Историей. История архитектурных памятников, особняков, бывших имений и семей, ими владевших. URL: <https://surl.li/vngvzu> (дата звернення 21.03.2025).
9. Сапожников Игорь, Аргатюк Сергей. С. Васильевка. Дворец в степи и его хозяин. Краєзнавці Одещини. Громадська організація. Відкриваємо історію півдня України. URL: https://kraeved.od.ua/history/v/vasilevka_dvorets.php (дата звернення 14.03.2025).
10. Сторожук С. С., Овсянкін О. П. Передумови створення Етнографічного парку «Шкодова гора» в Одесі. Архітектурний вісник КНУБА. Науково-виробничий збірник. Київ: КНУБА, 2023. Вип.26-27. С. 198 – 213 (DOI: <https://doi.org/10.32347/2519-8661.2023.26-27.198-213>).
11. Frumushika-Nova 1813. Про нас. URL: <https://frumushika.com/nasha-istorija.html> (дата звернення 20.05.2023).
12. Руденко Євген. Ленін, Сталін, бринза. Як у бессарабському степу відродили знищене село. (09.08.2019). Українська правда 25. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/08/9/7223127/> (дата звернення 21.03.2025).
13. Туризм по-українски. Фрумушика-Нова. (07.06.2021). URL: <https://tua.in.ua/frumushika/> (дата звернення 21.03.2025).
14. 100+ Уголков Украины. Усадьба Скаржинского и Трикратский лес. URL: <https://100travels.com.ua/usadba-skarzhinskogo-i-trikratskij-les/> (дата звернення 21.03.2025).
15. Маленков Роман. Мигія. Водяний млин та агрошкола Скаржинського. Україна Інкогніта. URL: <https://ukrainaincognita.com/vodyani-mlyny/mygiya-vodyanyi-mlyn-skarzhynskogo> (дата звернення 04.04.2025).
16. Вознесенськ. Інтернет-портал територіальної громади. С. Мигія. URL: <https://voz.gov.ua/s-migya.html> (дата звернення 04.04.2025).
17. Сторожук С. С. Усадьба князя Трубецкого. Південь України у вітчизняній та європейській історії: матеріали V міжнар. наук.-практ. конференції. Одеса, 2020. С. 257–262.
18. Рожкован Наталя. История херсонского имени князя Трубецкого. (15.10.2016). Херсонці. URL: https://khersonci.com.ua/public/19070-istoriya-khersonskogo-imeniya-knyazya-trubetskogo.html?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 09.04.2025).
19. TRIP MUST GO ON. Шато Трубецкого. URL: <https://tripmustgoon.com/trubetskoy-chateau> (дата звернення 09.04.2025).
20. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. Козацьке (Каховський район). (16.05.2025). URL: <https://surl.li/ishpxe> (дата звернення 16.05.2025).
21. Дубелир Г. Д. Планировка городов. Санкт-Петербург: Слово, 1910. 82 с.
22. Гоуард Эбенизер. Города будущего: С предисловиями автора и переводчика к русскому изданию и 5-ю диаграммами. Перевел с английского А. Ю. Блох. С.-Петербург, 1911. XVIII, 176 с.
23. Острогорский Александр. 7 утопических городских проектов. URL: <https://arzamas.academy/materials/2387> (дата звернення 11.04.2025).
24. Карагодин Андрей. Фомин, Леонидов, Жолтовский и не только: малоизвестные страницы архитектурной истории Южного берега Крыма. (19.08.2022). URL: https://akaragodin.com/press/maloizvestnyie_stranitsyi (дата звернення 11.04.2025).
25. OLD_AKKERMAN. Усадьба Павла Марини в селе Молога. (20.04.2013). URL: <https://old-akkerman.livejournal.com/5719.html> (дата звернення 18.04.2025).
26. Бреславська Ксенія. Пам'ятки Миколаївщини: відвідуємо 5 цікавих садів. (29.01.2019). URL: <https://travel.tochka.net/ua/12636-dostoprimechatelnosti-nikolaevshchiny-poseshchaem-5-interesnykh-usadeb/> (дата звернення 18.04.2025).

27. IGOTO WORLD.com. Усадьба Тропиных, Счастливое (раньше Щорсово). URL: https://ua.igotoworld.com/ru/poi_object/71966_usadba-tropininyh.htm (дата звернення 18.04.2025).
28. Солодкий Сергій. Жемчужина степи. (01.11.2015). Мир путешествий и туризма. URL: <http://sergiisolodkyi.blogspot.com/2015/11/> (дата звернення 18.04.2025).
29. Маленков Роман. Новоолександрівка. Палац Фальц-Фейнів. Україна Інкогніта. URL: <https://ukrainaincognita.com/mista/novooleksandrivka-palats-falts-feyniv> (дата звернення 25.04.2025).
30. Щоголь Данило. Покинутий маєток Фальц-Фейнів, Новоолександрівка. FINDWAY. URL: <https://find-way.com.ua/oblast/khersonska/pokynutyi-maietok-falts-feiniv-novooleksandrivka> (дата звернення 25.04.2025).
31. Stetsenko Karina. Покинутий палац Фальц-Фейнів. (21.12.2023). Херсон Майбутнього. URL: <https://kherson-future.com.ua/uk/eternal-pokynutyj-palacz-falcz-fejniv> (дата звернення 25.04.2025).
32. Краєзнавство Таврії. Гаврилівка. URL: <https://web.archive.org/web/20140813053856/http://krai.lib.kherson.ua/ua-litopis-novovoronskovskiy-punkti-gavrulivka.htm> (дата звернення 25.04.2025).
33. TRIP MUST GO ON. Замок-садиба Фальц-Фейнів в Новоолександрівці. URL: <https://tripmustgoon.com/falz-fein-castle> (дата звернення 25.04.2025).
34. Местечко Курисово-Покровское (Балай тож). Статистическое описание поселения... Одесса, Тип. П. А. Зеленого, 1883. 93 с., 1 карт.
35. Котелко Сергей. Курисово (Петровка). Путешествия Историей. История архитектурных памятников, особняков, бывших имений и семей, ими владевших. URL: <https://sergekot.com/petrovka/> (дата звернення 02.05.2025).
36. Михальченко В. Покровская церковь – историческая ценность. Одесский Историко-краеведческий Музей. URL: <https://history.odessa.ua/publication7/stat08.htm> (дата звернення 02.05.2025).
37. Кондратюк Валерій. Як розвивалося Курісове. Село з неймовірною історією. (11.07.2019). ЛАН. URL: <https://lan.od.ua/main/1623-jak-rozvivalosja-kursove-selo-z-nejmovrnoju-storyeju-.html> (дата звернення 02.05.2025).
38. Міста і села Одеської області. Петрівка. URL: <http://imsu-odesa.com/mista-i-sela-odeskoi-oblasti/kominternivskij-rajon/petrivka.html> (дата звернення 02.05.2025).
39. Вельможко Александр. Усадьба Курисов к своему 200-летию будет восстановлена (ФОТО). (24.10.2014). Південний Кур'єр. URL: <https://uc.od.ua/news/region/1168768> (дата звернення 02.05.2025).
40. Котелко Сергей. Исаево. Путешествия Историей. История архитектурных памятников, особняков, бывших имений и семей, ими владевших. URL: <https://sergekot.com/isaevo/> (дата звернення 02.05.2025).
41. Котелко Сергей. Исаево. Новый взгляд. Путешествия Историей. История архитектурных памятников, особняков, бывших имений и семей, ими владевших. URL: <https://surl.li/akguso> (дата звернення 02.05.2025).
42. Beresford A. K. C., Gardner B. M., Pettit S. J., Naniopoulos A., Wooldridge C. F. The UNCTAD and WORKPORT models of port development: evolution or revolution? Maritime Policy & Management. 2004. V. 31. Iss. 2. P. 93–107. DOI: 10.1080/0308883042000205061. URL: <https://surl.li/oxahgr> (дата звернення 06.03.2025).
43. Одеська історія. Старі плани та карти. URL: <https://odessahistory.net/ua/plans> (дата звернення 06.03.2025).
44. TRIPOLI. Морські порти України – перелік на 09.06.2025. URL: <https://tripoli.land.ua/infrastructura/porty/morskie-porty> (дата звернення 06.03.2025).
45. Редих Єлина. ТОП-5 крупнейших морских портов Украины 2020 года. (29.01.2021). Бізнес Цензор. URL: https://censor.net/biz/resonance/3244411/top5_krupnevishih_morskih_portov_ukrainy_2020_goda (дата звернення 06.03.2025).
46. Одесские достопримечательности. Морской торговый порт. URL: http://odessaguide.net/sights_port.ru.html (дата звернення 06.03.2025).

47. Schekinov Alexey Victorovich. План Одесского порта. Карта-схема к статье «Одесса» № 1. Военная энциклопедия И. Д. Сытина. Том № 17. Санкт-Петербург, 1914. (06.09.2018). URL: <https://surl.gd/elyojg> (дата звернення 06.03.2025).

48. Українська Служба Інформації. В Одесском порту утвердили границы (схема). (26.01.2022). URL: <https://usonline.com/v-odesskom-portu-utverdili-granicy-shema/> (дата звернення 06.03.2025).

References

1. Yasievich V. E. (1988). Architecture of Ukraine at the turn of the XIX – XX centuries. K.: Budivelnik, 1988. 184 p. (in Russian)
2. Panchenko T. F., Storozhuk S. S. (2022) Odessa: urban planning features of the development of a seaside city: [monograph]. ODABA. Odessa, 2022. 196 p. (in Ukrainian)
3. Slonevsky Alexander. Noble Nest Kamenskoe. Gorod.dp.ua. History of the City. URL: https://gorod.dp.ua/history/article_ru.php?article=1437 (in Russian)
4. Gelina Harlaftis, Victoria Konstantinova, Igor Lyman, Anna Sydorenko and Eka Tchikoidze (2020). Between grain and oil from the Azov to the Caucasus: the port-cities of the eastern coast of the Black Sea, late 18th – early 20th century. Black Sea History Working Papers, vol. 3. Rethymnon, Crete 2020. 534 p. (in English)
5. Storozhuk S. S., Pronchenko A. V. (2019) Study of the cultural heritage of the Odessa region. Palaces and estates. Architectural newsletter of KNUBA: scientific-virob. collection Kiev, 2019. VIP.20. pp. 235–245. (in Russian)
6. Storozhuk S. S. (2019) Study of cultural and natural attractions of the North-Western Black Sea region of Ukraine. Location and territorial planning: science and technology. collection Kiev KNUBA, 2019. VIP.71. pp. 334–349. (in Russian)
7. Storozhuk S., Pronchenko A. (2021) The study of the old estates of the Northwestern Black Sea region of Ukraine in the aspect of increasing the recreational and tourist potential. Silesian University of Technology. Journal: Architecture, Civil Engineering, Environment. VOLUME 14, ISSUE 3 (September 2021). No 3/2021. P 39–51 (ISSN: 1899-0142, doi:10.21307/ACEE-2021-021. Web of Science, Index Copernicus, Google Scholar). URL: <https://sciendo.com/article/10.21307/acee-2021-021> (in English)
8. Kotelko Sergey. Vasilievka. Travels through History. The history of architectural monuments, mansions, former estates and the families that owned them. URL: <https://surl.li/vngvzu> (in Russian)
9. Sapozhnikov Igor, Argatyuk Sergey. S. Vasilyevka. A palace in the steppe and its owner. Local experts from Odessa region. Community organization. We reveal the history of Ukraine's day. URL: https://kraeved.od.ua/history/v/vasilevka_dvorets.php (in Russian)
10. Storozhuk S. S., Ovsyankin O. P. (2023) Prerequisites for the creation of the Ethnographic Park "Shkodova Gora" in Odessa. Architectural Bulletin of the KNUBA. Scientific and Production Collection. Kyiv: KNUBA, 2023. Issue 26-27. P. 198 – 213 (DOI: <https://doi.org/10.32347/2519-8661.2023.26-27.198-213>) (in Ukrainian)
11. Frumushika-Nova 1813. About us. URL: <https://frumushika.com/nasha-istorija.html> (in Russian)
12. Rudenko Yevgeny (2019) Lenin, Stalin, cheese. How a destroyed village was revived in the Bessarabian steppe. (08.09.2019). Ukrainian Truth 25. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/08/9/7223127/> (in Ukrainian)
13. Tourism in Ukrainian (2021). Frumushika-Nova. (06/07/2021). URL: <https://tua.in.ua/frumushika/> (in Russian)
14. 100+ Corners of Ukraine. Skarzhinsky Estate and Trikratsky Forest. URL: <https://100travels.com.ua/usadba-skarzhinskogo-i-trikratskij-les/> (in Russian)
15. Malenkov Roman. Migiya. Vodyany Mlin and Skarzhinsky's agricultural school. Ukraine Incognita. URL: <https://ukrainaincognita.com/vodyani-mlyny/mygiya-vodyanyi-mlyn-skarzhynskogo> (in Ukrainian)
16. Voznesensk. Internet portal of the territorial community. S. Migiya. URL: <https://voz.gov.ua/s-migya.html> (in Ukrainian)
17. Storozhuk S.S. Estate of Prince Trubetskoy. The Day of Ukraine in German and European history: materials of the V international. scientific-practical conferences. Odessa, 2020. pp. 257–262 (in Ukrainian)

18. Rozhkovan Natalia (2016). History of the Kherson estate of Prince Trubetskoy. (10.15.2016). Khersonsi. URL: https://khersonci.com.ua/public/19070-istoriya-khersonskogo-imeniya-knyazya-trubetskogo.html?utm_source=chatgpt.com (in Russian)
19. TRIP MUST GO ON. Chateau Trubetskoy. URL: <https://tripmustgoon.com/trubetskoy-chateau> (in Russian)
20. Wikipedia (2025). Kozatske (Kakhovsky district). (05/16/2025). URL: <https://surl.li/ishpxe> (in Ukrainian)
21. Dubelir G. D. (1910) City Planning. St. Petersburg: Slovo, 1910. 82 p. (in Russian)
22. Howard Ebenezer (1911). Cities of the Future: With prefaces by the author and translator to the Russian edition and 5 diagrams. Translated from English by A. Yu. Bloch. St. Petersburg, 1911. XVIII, 176 p. (in Russian)
23. Ostrogorsky Alexander. 7 Utopian City Projects. URL: <https://arzamas.academy/materials/2387> (in Russian)
24. Karagodin Andrey (2022). Fomin, Leonidov, Zholtovsky and more: little-known pages of the architectural history of the Southern Coast of Crimea. (19.08.2022). URL: https://akaragodin.com/press/maloizvestnyie_stranitsyi (in Russian)
25. OLD_AKKERMAN (2013). The estate of Pavel Marini in the village of Mologa. (04/20/2013). URL: <https://old-akkerman.livejournal.com/5719.html> (in Russian)
26. Breslavskaya Ksenia (2019). Sights of Mykolaiv region: we visit 5 interesting estates. (29.01.2019). URL: <https://travel.tochka.net/ua/12636-dostoprimechatelnosti-nikolaevshchiny-poseshchaem-5-interesnykh-usadeb/> (in Ukrainian)
27. IGOtoWORLD.com. Tropins' estate, Schastlivoe (formerly Shchorsovo). URL: https://ua.igotoworld.com/ru/poi_object/71966_usadba-tropininyh.htm (in Russian)
28. Solodky Serhiy (2015). Pearl of the steppe. (01.11.2015). The world of travel and tourism. URL: <http://sergiisolodkyi.blogspot.com/2015/11/> (in Russian)
29. Malenkov Roman. Novooleksandrivka. Falts-Feyniv Palace. Ukraine Incognita. URL: <https://ukrainaincognita.com/mista/novooleksandrivka-palats-falts-feyniv> (in Ukrainian)
30. Shchogol Danylo. Abandoned Falts-Feyniv Estate, Novooleksandrivka. FINDWAY. URL: <https://find-way.com.ua/oblast/khersonska/pokynutyi-maietok-falts-feiniv-novooleksandrivka> (in Ukrainian)
31. Stetsenko Karina (2023). Abandoned Falts-Feyniv Palace. (12/21/2023). Kherson of the Future. URL: <https://kherson-future.com.ua/uk/eternal-pokynutyj-palacz-falcz-fejniv> (in Ukrainian)
32. Local history of Tavria. Gavrulivka. URL: <https://web.archive.org/web/20140813053856/http://krai.lib.kherson.ua/ua-litopis-novovoronskovskiy-punkti-gavrulivka.htm> (in Ukrainian)
33. TRIP MUST GO ON. Falz-Fein Castle-Estate in Novooleksandrivka. URL: <https://tripmustgoon.com/falz-fein-castle> (in Ukrainian)
34. The village of Kurysovo-Pokrovskoe (Balai too) (1883). Statistical description of the settlement... Odessa, Type. P. AND. Zeleny, 1883. 93 pp., 1 map (in Russian)
35. Sergey Kotelko. Kurysovo (Petrovka). Travels in History. History of architectural monuments, mansions, former estates and families that owned them. URL: <https://sergekot.com/petrovka/> (in Russian)
36. Mikhalchenko V. The Intercession Church is a historical value. Odessa Historical and Local History Museum. URL: <https://history.odessa.ua/publication7/stat08.htm> (in Russian)
37. Kondratyuk Valeriy (2019). How Kurisove developed. A village with an incredible history. (11.07.2019). LAN. URL: <https://lan.od.ua/main/1623-jak-rozvivalosja-kursove-selo-z-nejmovrnoju-storyeju-.html> (in Ukrainian)
38. Cities and villages of Odessa region. Petrivka. URL: <http://imsu-odesa.com/mista-i-sela-odeskoi-oblasti/kominternivskij-rajon/petrivka.html> (in Ukrainian)
39. Velmozhko Alexander (2014). The Kurysov estate will be restored for its 200th anniversary (PHOTO). (October 24, 2014). Southern Courier. URL: <https://uc.od.ua/news/region/1168768> (in Russian)
40. Sergey Kotelko. Isaev. Travels in History. History of architectural monuments, mansions, former estates and families that owned them. URL: <https://sergekot.com/isaev/> (in Russian)

41. Sergey Kotelko. Isaev. New look. Travels in History. History of architectural monuments, mansions, former estates and families that owned them. URL: <https://surl.li/akguso> (in Russian)
42. Beresford A. K. C., Gardner B. M., Pettit S. J., Naniopoulos A., Wooldridge C. F. The UNCTAD and WORKPORT models of port development: evolution or revolution? Maritime Policy & Management. 2004. V. 31. Iss. 2. P. 93–107. DOI: 10.1080/0308883042000205061. URL: <https://surl.li/oxahgr> (in English)
43. Odesa History. Old Plans and Maps. URL: <https://odessahistory.net/ua/plans> (in Ukrainian)
44. TRIPOLI (2025). Seaports of Ukraine – list as of 09.06.2025. URL: <https://tripoli.land.ua/infrastruktura/porty/morskie-porty> (in Ukrainian)
45. Redikh Elina (2021). TOP-5 largest seaports of Ukraine in 2020. (01/29/2021). Business Censor. URL: https://censor.net/biz/resonance/3244411/top5_krupneyishih_morskih_portov_ukrainy_2020_goda (in Russian)
46. Odessa attractions. Sea trade port. URL: http://odessaguide.net/sights_port.ru.html (in Russian)
47. Schekinov Alexey Victorovich (2018). Plan of the Odessa port. Map-scheme for the article "Odessa" No. 1. Military encyclopedia of I. D. Sytin. Volume No. 17. St. Petersburg, 1914. (06.09.2018). URL: <https://surl.gd/elyojg> (in Russian)
48. Ukrainian Information Service (2022). Borders have been approved in the Odessa port (diagram). (01/26/2022). URL: <https://usionline.com/v-odesskom-portu-utverdili-granicy-shema/> (in Russian)

Svitlana Storozhuk

Ph.D., Associate Professor, Acting Head of the Department of Urban Planning

Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture, Odessa

mesvet@ukr.net

orcid.org/0000-0001-8390-7190

HISTORICAL DEVELOPMENT OF SETTLEMENTS IN THE COASTAL TERRITORIES OF THE NORTHERN BLACK SEA REGION OF UKRAINE

© Storozhuk S.S., 2025

Annotation: The article explores the historical features of the formation and development of settlement types in the coastal territories of the Northern Black Sea Region of Ukraine from the end of the 18th to the beginning of the 20th century. The aim of the work is to identify typological features, functional models and spatial structure of settlements that arose and developed under the influence of natural conditions, socio-economic situation, agrarian and industrial reforms, as well as urban ideologies of that time. The classification of settlements by functional features is presented: industrial, agricultural, resort and summer residence; the organization and rapid development of port cities are analyzed. The analysis is based on a comparison of urbanization processes in the context of industrialization, transport development, agro-industrial development and the formation of resort and recreational infrastructure. In each of the types, historical examples are considered, which allow us to trace the features of planning, functional zoning, morphological development, infrastructure and cultural specificity. Special attention is paid to the history of the emergence and development of such settlements as Kamianske, Mariupol, Vasylivka, Frumushyka-Nova, Trykraty, Kozatske, Kurisove, as well as the resort centers of Odessa, Kuyalnik, Laspi, etc. The work shows the transformation of settlements from small farms and settlements into large cities, industrial centers or resort areas, under the influence of political, economic and socio-cultural factors. Special attention is paid to the development of the estate type of development, the influence of urban theories, such as the concept of "garden cities" on Ukrainian urban planning of the 19th and early 20th centuries, and the formation of port cities.

Keywords: Northern Black Sea Region, coastal areas, port cities.